

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تألیف و طراحی آموزشی متون درسی

مبانی و راهبردها

رضا حبیبی - حمیدرضا حق شناس

حبیبی، رضا، ۱۳۵۲ -

تألیف و طراحی آموزشی متون درسی / رضا حبیبی - حمیدرضا حق شناس

قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواجهان، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۶.

۱۸۴ ص: ۵/۲۱۰۵/۱۴ س.م.

۱۴۲۰ ۲۷۸-۶۰۰ ۹۷۸-۱۸۰۰۰۰ ریال

فیبا

مسلل: ۱۱۳۸

کتاب‌های درسی - نویسندگی

Textbooks - Authorship

برنامه‌ریزی آموزشی

Educational planning

حوشناس، حمیدرضا، ۱۳۶۰ -

حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواجهان، مرکز نشر هاجر

Hajrah Elmeh Qom, Center management Hajrah Elmeh, Centre Publications hajar

۱۳۹۶ ش ۲ ج ۵/۲۱۰۵/۱۴

۲۷۱/۳۲

۴۹۸۸۹۰۳

تألیف و طراحی آموزشی متون درسی

نویسنده: رضا حبیبی، حمید رضا حق شناس

مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواجهان)

تعداد صفحه و قطع: ۱۷۲ صفحه / وزیری

نوبت چاپ: اول / زمستان ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۰/۰۰۰ ریال

چاپخانه: احسان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۷۸-۱۴۲-۹

آدرس: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - واحد ۱۱۴

تلفن: ۰۲۵-۳۱۰۱۵

پیامک: ۱۰۰۰۳۱۰۱۵

hajar.whc.ir hajar@whc.ir

با قدردانی از تمام همکاری که در تولید این اثر نقش داشته اند از جمله:

• کارشناس تألیف و کنترل نهایی متن: حسین قاسمیان فریمان • کارشناس طراحی آموزشی: مهدی علیزاده • ویراستار: سید مهدی قافله باشی • سرویراستار: محمد جواد حمیدیان • صفحه بندی، صفحه آرای، کنترل فنی و طراحی جلد: هادی احمدی • نظارت: مهدی جنتی

آموختن علم در حوزه‌های علمیه، برپایه حفظ میراث گرانبواد و انتقال آموزه‌ها و مفاهیم، از متن کتاب‌های علمی و دینی، استوار بوده، و توجه به محتوا، تأمل در متن، فهم عمیق و تبیین مباحث بر محور متن، بر اهمیت متن درسی بیش از پیش افزوده است. دگرگونی‌های آموزش، در «نظام‌های آموزشی» و شیوه‌های انتقال مفاهیم و پیام در «نظام‌های تعلیم و تربیت» خاستگاه متن درسی را تغییر نداده است، اما جایگاه و نحوه تعامل و چگونگی آن را دچار تغییر کرده است. همگام با تغییرات صورت گرفته در نظریه‌ها و مسائل علمی، لازم است کتاب درسی بهره‌مند از آخرین نظریه‌ها و دقیق‌ترین تبیین‌ها برای فراگیران باشد. تا دانش آنها بر میراث منتقل شده از بزرگان علمی، استوار و محکم شود. اما تهیه و تألیف آن با توجه به شاخص‌ها و استانداردهای متفاوتی که در فرایند آموزش وجود دارد، با دشواری‌هایی مواجه است. کتاب درسی بر اساس سطح‌های آموزش، پایه گذاری شده است که نظریه‌های مشهور علمی و انتقال مفاهیم و اصطلاحات حوزه دانشی به ساده‌ترین و رساترین بیان، آن را از جایگاه ویژه و خاصی برخوردار کرده است و فراگیر را در مواجهه مناسب و بهره‌گیری از آثار گرانبواد بزرگان و صاحب نظران عرصه‌های مختلف علمی، کمک و راهنمایی می‌کند و بر سرفره میراث ارزشمند عالمان می‌نشانند.

از این رو مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران، پس از دوده حضور موفق در تهیه و تألیف متون درسی، نسبت به تهیه استاندارد و شاخص‌هایی که مبنای تولید متن درسی می‌باشد، اقدام به تألیف کتاب «تألیف و طراحی آموزشی متون درسی» کرده است. تا از این رهگذر ضمن اختیار قرار دادن تجربه‌ها، نسبت به دریافت پیشنهادات و تجربه سایر مراکز و صاحب نظران این عرصه بهره‌مند شود. امید آنکه همکاری و اهتمام تبادل تجربیات، در آینده ای نزدیک، تولید کتاب‌های درسی فاخر و قابل قبول را میسر، و بهره‌گیران مسیر تعلیم و تربیت را در خوشه چینی از معارف و علوم اسلامی توانمند و کمک نماید.

برای تهیه و تنظیم این کتاب کارگروهی متشکل از کارشناسان اداره کل برنامه‌ریزی و تدوین متون و صاحب نظران و کارشناسان تألیف و طراحی آموزشی تشکیل شد، که ضمن بررسی ساختار و محتوای مورد نیاز جهت این امر، ساز و کار نهایی شده شیوه‌نامه و بررسی و ارزیابی آن را در مراحل مختلف به عهده داشتند. در اینجا فرصت را غنیمت می‌شماریم و از تمامی دست اندرکاران این طرح سترگ، به ویژه آقایان؛ رضا حبیبی، حمیدرضا حق شناس، سیدمصطفی موسوی منفرد، حسین قاسمیان، مهدی مؤیدی، عبدالرضا مهاجر قدردانی می‌کنیم و تلاش خالصانه آنان را ارج می‌نهیم.

مدیر کل برنامه‌ریزی و تدوین متون تحصیلی

امین نصیری پور

7358

۱۰۰

۱

۱۷۲

۱۷۲

فهرست مطالب

- مقدمه مؤلف ۵
- مقدمه: تعریف کتاب درسی ۹

بخش اول- مبانی تدوین کتاب درسی

- مقدمه ۱۵
- مبانی تدوین کتاب درسی ۱۵
- فلسفه تعلیم و تربیت هر جامعه ۱۶
- نیازهای اجتماعی ۲۱
- نیازهای فراگیر ۲۳
- ماهیت دانش ۲۸
- مبانی روان شناختی ۲۹

بخش دوم: طراحی و طبقه‌بندی اهداف درسی

- مقدمه ۴۱
- هدف (چیستی، تقسیمات و فرآیند هدف‌گذاری) ۴۲
۱. ضرورت هدف و کارکرد های آن ۴۲
۲. تعریف هدف ۴۳
۳. تقسیمات اهداف ۴۴
۴. فرایند هدف گذاری ۴۷
۵. طبقه‌بندی اهداف ۴۸
۱. مفهوم طبقه‌بندی اهداف ۴۹
۲. طبقه‌بندی اهداف شناختی ۵۰

۵۱.....	الف) مرحله آشنایی
۵۴.....	ب) مرحله شناخت
۵۷.....	ج) مرحله تسلط
۵۹.....	د) مرحله اشراف
۶۰.....	۳. طبقه‌بندی اهداف مربوط به مهارت‌های ذهنی
۶۰.....	الف) تفسیر
۷۰.....	ب) مرحله تجزیه و تحلیل
۸۱.....	ج) توانایی تفکر نظام‌مند
۸۹.....	د) نقد
۹۴.....	ه) خلاقیت

بخش سوم: گزینش و نگارش محتوا

۱۰۳.....	مقدمه
۱۰۳.....	فرایند گزینش و تدوین محتوا
۱۰۴.....	تبدیل سرفصل‌های کلی آموزش به سرفصل‌های جزئی
۱۰۷.....	توزیع محتوا (فصل‌بندی و درس‌بندی)
۱۰۸.....	شناسایی منابع برای تدوین محتوا
۱۰۹.....	گردآوری اطلاعات
۱۱۰.....	گزینش محتوا و معیارهای آن

بخش چهارم: فرایند تدوین و سازماندهی محتوا

۱۲۵.....	فرایند تدوین و سازماندهی محتوا
۱۲۷.....	۱. اصول حاکم بر سازماندهی محتوای کتاب درسی
۱۳۸.....	۲. قواعد طراحی و تدوین هریک از اجزای درس
۱۶۴.....	پیشگفتار مقدمه و ارجاعات کتاب
۱۶۳.....	۱. تنظیم پیشگفتار و مقدمه کتاب درسی
۱۶۷.....	۲. ارجاعات کتاب و ضوابط آن
۱۶۹.....	کتابنامه
۱۷۰.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

آموزش دقیق و کارآمد منابع غنی علوم اسلامی به عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف حوزه‌های علمیه همواره مورد توجه بوده و برای این منظور اهتمام اساتید و طلاب و انتخاب کتابهای مناسب به عنوان سه رکن یک آموزش کارآمد از جایگاه ویژه‌ای در حوزه‌های علمیه برخوردار بوده است؛ در این بین، کتاب درسی به عنوان یکی از مهم‌ترین این ارکان نقشی بی‌بدیل در آموزش دارد.

برای آنکه بتوان میراث گرانشنگ علوم اسلامی را به بهترین شکل در قالب کتاب درسی ارائه کرد، یکی از مهم‌ترین ابزارها استفاده از قواعد و روش‌های موجود در علوم تربیتی است که متناسب با علوم اسلامی و فضای حوزه‌های علمیه بومی شده باشد. برای نمونه در تدوین کتاب لازمست مطالب به گونه‌ای تنظیم شوند که در مدت زمان پیش‌بینی شده برای آموزش، بتوان مهم‌ترین علوم اسلامی را تا سطحی معین از آن دانش آموزش داد؛ مراحل آشنایی، شناخت و تسلط، سه سطح از اهداف آموزشی هستند که این هدف را تأمین می‌کنند.

در حوزه‌های علمیه خواهران نگارش کتاب درسی با معیارهای استاندارد می‌تواند در آموزش هدفمند علوم اسلامی و ارتقای سطح علمی طلاب نقشی ویژه داشته باشد.

در کتاب حاضر، ابتدا برخی از مبانی تعلیم و تربیت معرفی شده‌اند که در طراحی رشته، انتخاب واحدهای درسی هر رشته، طراحی سرفصل‌های آموزشی و تألیف یک کتاب درسی اهمیت دارند، در ادامه در بخش دوم، ضمن معرفی اهداف آموزشی و کارکردهای آن، به طبقه‌بندی اهداف آموزشی و شاخصه‌های هریک از مراحل پرداخته شده است.

بخش سوم که بیانگر فرآیند تدوین کتاب آموزشی است در دو فصل سامان یافته است؛ در فصل اول قواعد مربوط به تدوین کل کتاب با عنوان «اصول حاکم بر سازماندهی محتوای کتاب درسی» تبیین شده و در این اصول، به اختصار مواردی چون تأثیر روش شاگردمحور یا استادمحور بر محتوا و برخی از شیوه‌های نگارش متن درسی معرفی شده‌اند. در فصل دوم، قواعد طراحی و تدوین هریک از اجزای درس تنظیم شده است؛ در این فصل هم قواعد سازماندهی متن درسی و هم ابزارهای تکنولوژی آموزشی نظیر ابزارهای انتقال پیام و عناصر آموزشی بیان شده است.

امید است اساتید، مولفان و تدوین‌گران گرامی بتوانند برای آموزش بهتر گنجینه دانش خود، از قواعد، ابزارها و روش‌های موجود در این شیوه‌نامه بهره‌گیرند و با ارائه دیدگاه‌ها و پیشنهادهای خود نسبت به اثر حاضر، دست اندرکاران برنامه ریزی و تدوین کتاب درسی را یاری نمایند.

رضا حبیبی - حمیدرضا حق شناس

۵ جمادی الاول سال ۱۴۳۹

مقدمه

تعریف کتاب درسی

پیش از آنکه به بیان فرایند تدوین کتاب درسی و قواعد مربوط به مراحل آن بپردازیم، باید ابتدا کتاب درسی را تعریف کنیم تا تدوین کنندگان، تصویر روشنی از کتاب درسی، به ویژه با شاخص های مورد نظر حوزه علمیه خواهران، داشته باشند.

کتاب درسی از رسانه های مهم آموزشی، و از منابع اصلی محتوای آموزشی است که بر اساس برنامه و اهدافی معین، و با حجمی مشخص، تدوین می شود. کتاب درسی، مفهوم برنامه درسی و ساختارها را، به طریقی که برای آموزش و یادگیری مناسب است، تبیین و تفسیر می کند. در واقع، کتاب درسی، اجزای پراکنده موضوع واحدی را در خود گرد می آورد و به آن کلیت می بخشد. این کتاب با «مدرس» تکمیل می شود.^۱ بنابراین باید محتوای کتاب درسی ارزش و اهمیت در خور قبولی داشته باشد.

۱. ملکی، ۱۳۸۷، ص ۸.

منظور ما از کتاب درسی حوزه‌های علمیه خواهران، کتابی است که با توجه به سرفصل‌های تصویب شده و طبق اهداف آموزشی کلی و جزئی مشخص در برنامه درسی، درباره موضوع معین و با حجمی مشخص، تدوین و تألیف می‌گردد. مؤلف باید مطالبی را که از صاحب نظران و پیشینیان آن علم رسیده است، به گونه‌ای مطلوب، ارائه و بررسی کند؛ بدین صورت که مؤلف، با نگارش روان، مستقیم و بدون اشاره به دیدگاه‌های شاذ، محتوا را به طور منظم از نظر زمانی (گذشته تا حال)، و از نظر سطح مفهومی، آسان به دشوار و از علت به معلول و با جغرافیای مفهومی روشن و شفاف (ارتباط مفاهیم دروس یک نیمسال با همدیگر) و انسجام درونی (ارتباط مفاهیم فصول کتاب با همدیگر) ارائه کند و برای سطح خاصی از آموزش به کار گیرد. در واقع از این کتاب، به منزله یک منبع اصلی درباره مطالعه یک موضوع، در رشته معینی، استفاده می‌گردد.

کتاب‌های درسی از دو منظر قابل تعریف است:

- اول - از نظر استفاده از آنها در نظام رسمی آموزش کشور و نظارت‌هایی که در مورد تألیف و سازماندهی آنها انجام می‌گیرد؛
- دوم - از نظر ویژگی‌های کتاب‌های درسی. برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:
 - توجه به مراحل یادگیری فراگیران؛
 - گنجاندن مطالبی که حاصلش مفهوم‌سازی است؛
 - توجه به روان‌شناسی یادگیرنده یا مخاطب‌شناسی؛ برای مثال، روان‌شناسی یادگیرندگان دوره ابتدایی با مقاطع تحصیلی دیگر متفاوت است.
 - توجه ویژه به تکنولوژی‌های آموزشی؛
 - داشتن سمت و سوی فرهنگی، سیاسی و اجتماعی؛ به همین دلیل تابعی از نظام پذیرفته شده قانونی کشور است و درباره مأموریت‌های گوناگون نظام آموزش و

اولویت‌ها و برنامه‌های کلان و ملی، عکس‌العمل‌های مناسب نشان می‌دهد.^۱

- داشتن متن، تصویر و اجزا و عناصر دیگر، برای یادگیری بهتر.

معمولاً در کتاب‌های غیردرسی، هدف این نیست که در مورد مخاطبان خاص یادگیری رسمی و هدایت‌شده انجام شود. بلکه هدف، ارائه اطلاعات به مخاطبان مختلف، با محتوا و موضوع مشخصی است. اکنون باید دید که کتاب درسی، چه ماهیتی باید داشته باشد؟

همان‌طور که گفته شد، کتاب درسی، وسیله آموزش و یادگیری است. از این رو باید در تنظیم آن، اصول یادگیری را در نظر داشت. در واقع بدون تأمل در یادگیری و اصول آن، نمی‌توان درباره کتاب درسی اندیشید. با فهم اصول کلی یادگیری، اصول تدوین کتاب درسی به آسانی استنباط می‌شود. بنابراین «یادگیری» را یک رویداد مهم زندگی می‌شماریم. گرچه در تدوین کتاب درسی، توجه به اصول یادگیری، ضروری است، اما تمام مطلب این نیست؛ چرا که باید به بستر فرهنگی و بایستگی‌های نظام آموزشی آن نیز توجه کرد. کتاب درسی در حقیقت، محصولی کاربردی برای جریان یافتن برنامه درسی است و بر اساس اهداف برنامه درسی یک نظام آموزشی شکل می‌گیرد. بنابراین در اینجا باید به ویژگی‌های کلی کتاب درسی حوزوی نیز توجه اساسی شود. یکی از مهمترین دغدغه‌های مسئولان مرکز تألیف و تدوین کتاب درسی، در حوزه علمیه خواهران، کسب اطمینان از انطباق نسخه نهایی کتاب، با اهداف برنامه درسی و ضوابط و انتظارات نظام آموزشی حوزه خواهران است. از این رو در این شیوه‌نامه، مهم‌ترین مباحث مربوط به تدوین کتاب درسی و فرایند تدوین آن را به اختصار بیان می‌کنیم. امید است که این کتاب، راهکارهای لازم را برای تألیف و تدوین، در اختیار مؤلف‌ها و تدوین‌گرهای محترم، قرار دهد.